

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΝΟΥΤΣΟΣ

ΕΠΑΙΝΟΣ
ΣΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ κ. NOAM CHOMSKY

I.

Ο Noam Chomsky γεννήθηκε το 1928 στη Φιλαδέλφεια των Ενωμένων Πολιτειών. Σπούδασε στο Πανεπιστήμιο της Πενσυλβανίας, από το οποίο επίσης έλαβε το 1955 το διδακτορικό του δίπλωμα. Κατά τα έτη 1951-1955 εργάσθηκε ως «Junior Fellow» στο Πανεπιστήμιο του Harvard, ενώ ήδη από το 1955 συγκαταλέγεται στο προσωπικό του Massachusetts Institute of Technology (M.I.T.), στο Τμήμα Συγχρόνων Γλωσσών και Γλωσσολογίας (που σήμερα ονομάζεται Τμήμα Γλωσσολογίας και Φιλοσοφίας), όπου το 1961 εκλέγεται καθηγητής. Κατά τα έτη 1958-1959 φιλοξενήθηκε στο Institute for Advanced Study του Princeton, ενώ κατά καιρούς δίδαξε στα Πανεπιστήμια της Οξφόρδης (1969), του Cambridge (1970), του Νέου Δελχί (1972) και του Leiden (1972). Είναι επίτιμος διδάκτωρ δεκάδων Πανεπιστημίων και μέλος επιστημονικών εταιρειών, εντός και εκτός των Ενωμένων Πολιτειών. Πολυγραφότατος, με συγγραφικό έργο που επιμερίζεται σε θέματα θεωρίας και φιλοσοφίας της γλώσσας και αντίστοιχα κοινωνικής και πολιτικής φιλοσοφίας.

II.

Η διδακτορική διατριβή του Chomsky για τη λογική δομή της γλωσσικής θεωρίας (1955) κυκλοφόρησε δυο χρόνια αργότερα με τίτλο: *Syntactic Structures*. Από τον ίδιο κύκλο των ενδιαφερόντων του προέκυψαν τα βιβλία: *Cartesian Linguistics*

(1965), *Language and Mind* (1968), *Reflections on Language* (1975) και πλήθος άρθρων σε επιστημονικά περιοδικά ή σε συλλογικούς τόμους και πρακτικά συνεδρίων. Η κύρια ιδέα που συνέχει την προβληματική αυτών των κειμένων είναι ότι η θεωρία της γλώσσας πραγματεύεται την έρευνα «ορισμένου νοητικού οργάνου», δηλαδή του ανθρώπινου λόγου. Η γλώσσα ως «προϊόν της ανθρώπινης νόησης» αναδημιουργείται σε «κάθε άτομο με διεργασίες που τοποθετούνται πολύ πέρα από τη βούληση ή τη συνείδησή» του. Τούτο σημαίνει ότι ερευνώντας τις ιδιότητες των «φυσικών γλωσσών, τη δομή, την οργάνωση και τη χρήση τους, ενδεχομένως θα καταλάβουμε περισσότερο τα ειδολογικά γνωρίσματα» της ανθρώπινης νόησης. Ήδη ο Chomsky είχε ξεκινήσει τη σκιαγράφηση των τριών «προτύπων περιγραφής» της γλώσσας αντιμετωπίζοντας ως αντικείμενο της γλωσσολογικής θεωρίας τον «ιδεώδη» ομιλητή-ακροατή μιας ομοιογενούς γλωσσικής κοινότητας, ο οποίος κατέχει στην εντέλεια τη γλώσσα του χωρίς να επηρεάζουν την «επιτέλεση» παράγοντες εξωγλωσσικοί. «Επιτέλεση» («performance») ονομάζεται η γλωσσική επάρκεια αυτού του ομιλητή-ακροατή που διαφορίζεται από τη γλωσσική «ικανότητα» («competence»), δηλαδή η «επιτέλεση» αφορά τη χρήση της γλώσσας και την οικεία αποδοχή της και αντίστοιχα η «ικανότητα» προϋποθέτει τη γραμματική αρτιότητα. Ο γλωσσολογικός «καρτεσιανισμός» συνίσταται στην ταύτιση γνωστικής και γλωσσικής ικανότητας και συνοψίζεται στη βεβαιότητα ότι όλες οι γνωστές γλώσσες είναι «κομμένες από την ίδια στόφα». Επομένως η γλωσσολογική έρευνα αποσκοπεί στην ανάπτυξη «μιας περιγραφής των γλωσσικών οικουμενικών στοιχείων» που από τη μια πλευρά δεν θα διαψεύδεται «από την πραγματική διαφοροποίηση» των γλωσσών και από την άλλη θα είναι «αρκετά πλούσια και σαφής, προκειμένου να ερμηνεύσει την ταχύτητα και την ομοιομορφία της εκμάθησης των γλωσσών».

III.

Αυτή η επισήμανση οδήγησε τον Chomsky στην περαιτέρω διερεύνηση των μορφών λειτουργίας της «επιτέλεσης», με την επιπρόσθετη υποδήλωση ότι δεν υπάρχει «απόλυτη αντιστοιχία» ανάμεσα στις γλώσσες, δηλαδή δεν υφίσταται «κάποια ορθολογική διεργασία μετάφρασης» από τη μία στην άλλη. Ακριβέστερα, ο γλωσσολογικός του «καρτεσιανισμός» δεν τον απέτρεψε να διαγνώσει τις κοινωνικές και πολιτικές συνεπαγωγές των θεωρητικών του αντιλήψεων με την έννοια ότι μπορούν να αποτελέσουν την αφετηρία για την κατανόηση της «ανθρώ-

πινης δράσης και σκέψης». Έτσι να καταστεί αντιληπτό ότι οι «δομές εξουσίας και ελέγχου» περιορίζουν και διαστρεβλώνουν τις «εσωτερικές ανθρώπινες ικανότητες και ανάγκες». Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για τη διερεύνηση των τρόπων «κατασκευής της συναίνεσης», με «ιδεώδη» ακροατή-ομιλητή τώρα τον αμερικανό πολίτη που βομβαρδίζεται από το «σύστημα κατήχησης» της χώρας του.

IV.

Κατά τη δεκαετία του '60, στον αιώνα που πέρασε, εμφανίσθηκαν οξύτατα ερεθίσματα για την επίγνωση σημαντικών προβλημάτων που έθετε η καθημερινή δράση των ατόμων ως πολιτική διαγωγή. Από μια άποψη επαληθευόταν η νεανική παρατήρηση του Marx ότι η κοινωνική ευμάρεια και όχι η δυσπραγία οδηγεί τους ανθρώπους στην «πολιτική λογική». Πέρα απ' αυτή διατυπώνεται η άρνηση των μεγάλων και γι' αυτό κενών ιδεολογικών σχημάτων, θραύεται η λογική επιφάνεια που συχνά λειτουργεί ως επικάλυψη των πραγμάτων, απορρίπτεται η αυθεντία μιας επίσημης των κοινωνικών νομοτελειών, προτάσσεται η αξιοποίηση του διαθέσιμου χρόνου χωρίς καταναλωτικά πρότυπα, καταγγέλλεται ο κατακερματισμός της γνώσης που γεννά τον Fachidiot και τον εξουσιαστή των ανθρώπινων αναγκών, δακτυλοδεικτείται ο πατερναλισμός που προσδιορίζει τις σχέσεις των δύο φύλων, αποδοκιμάζεται η λογική της ανάπτυξης και της θεσμικής ιεράρχησης των αναγκών, προκρίνεται η αντικατάσταση του μέλλοντος από το παρόν και της «σταδιοκρατίας» από την εξέγερση και προτείνεται η μεταφορά του «περιθωρίου» στο επίκεντρο και αντίστοιχα της αυθεντίας στην περιφέρεια. Αν ο ρεαλισμός σήμαινε την απαίτηση του αδύνατου («Soyez réaliste demandez l'impossible») τότε έγινε αντιληπτή η δυνατότητα της κοινωνικής επανάστασης χωρίς να προϋπάρξουν ή, έστω, να εφευρεθούν οι ειδικευμένοι μηχανισμοί της πολιτικής μεταβολής. Στις Ενωμένες Πολιτείες, ειδικότερα, ο γαλλικός «Μάης» είχε προϋπάρξει. Μολονότι ουδέποτε παρατηρήθηκε η συντριβή της «άλλης» Αμερικής, ακόμη και στην περίοδο του McCarthy, η ριζοσπαστική παράδοση έβρισκε διαρκώς τρόπους για την αναζωογόνησή της. Εκτός από τα πολιτικά σχήματα της κοινωνικής αμφισβήτησης εμφανίσθηκαν νεωτερικοί πυρήνες πανεπιστημιακών δασκάλων και φοιτητών/τριών (όπως η ομάδα που αναλαμβάνει το 1959 την έκδοση *Studies on the Left*), διαχύθηκε η εμπειρία της «beat Generation» και στη συνέχεια των «hippies», διασώθηκαν ακόμη και στην εποχή του ψυχρού πολέμου ομάδες «ειρηνιστών» (όπως

οι «Peacemakers»), ανανεώθηκαν πρωτοβουλίες για την κατάργηση των φυλετικών διακρίσεων που οδήγησαν στο κίνημα των Αφροαμερικανών, εκδιπλώθηκε ένα σφριγηλό κίνημα εναντίον του πολέμου στο Βιετνάμ και προφανώς όλες αυτές οι κινήσεις συνέκλιναν σε ό,τι θα μπορούσε να ονομασθεί «αμερικανικό '68».

V.

Έτσι στα αμερικανικά Πανεπιστήμια στοιχειοθετείται μια ακόμη εκδοχή του ριζοσπαστισμού των «διανοουμένων». Προφανώς έχει ανασυγκροτηθεί με νέους όρους ό,τι είχε οριοθετηθεί ως δικαίωμα άσκησης συλλογικής κοινωνικής κριτικής. Τούτο συντελείται ευκρινέστερα σε μια εποχή ριζικότερης ανασύνταξης του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, όταν δηλαδή μεγιστοποιούνται οι μορφές διανοητικής εργασίας και συναφώς πολλαπλασιάζονται οι ευκαιρίες – με το βιβλίο, το φυλλάδιο, το περιοδικό, την εφημερίδα, την αφίσα, τη φωτογραφία, το ραδιόφωνο και τις συγκεντρώσεις και πρόσφατα με το Διαδίκτυο – για τη δημόσια διατύπωση της γνώμης, ακόμη και για θέματα στα οποία οι διανοούμενοι *prima facie* δεν είναι αρμόδιοι. Στην εκτύλιξη αυτής της προβληματοθεσίας, όπου μία μόνο πτυχή υπήρξε η διαμαρτυρία για την υπόθεση Dreyfus πριν από εκατό και πλέον χρόνια, διευκρινίζεται τόσο ο ευρύς ορισμός των «διανοουμένων», που περιλαμβάνει ως ιδιαίτερη κοινωνική κατηγορία όσους εργάζονται διανοητικά, όσο και ο στενός ορισμός που καλύπτει αντίστοιχα τους ανθρώπους των γραμμάτων και των τεχνών. Λόγω της συνάφειας των δύο προσεγγίσεων, ως προς τη δεύτερη περίπτωση ειδικότερα, οι καταξιωμένοι στο επιστημονικό ή στο καλλιτεχνικό τους πεδίο παρεμβαίνουν στην τρέχουσα πολιτική πραγματικότητα με γνώμονα «αξίες» που την υπερβαίνουν. Στις Ενωμένες Πολιτείες και σε ορισμένοι συστοίχηση με τις απαρχές του εγχώριου '68 εμφανίσθηκαν οι επεξεργασίες του C. Wright Mills (*The Power Elite*, 1956· *The Sociological Imagination*, 1959) με στόχο όσους νομιμοποιούν το status quo, ενώ ήδη είχε θεματοποιηθεί η «εσωτερική ανάγκη διείσδυσης και υπέρβασης του προπετάσματος της άμεσης και απτής εμπειρίας» που σφραγίζει την «ύπαρξη των διανοουμένων σε κάθε κοινωνία» (Ed. Shils, «The Intellectuals and the Powers», *Comparative Studies in Society and History*, 1, 1958/1959, 5-22). Τότε παρεμβαίνει και ο Chomsky, μετέχοντας κιόλας στο κίνημα εναντίον του πολέμου στο Βιετνάμ, με δύο κείμενα που σηματοδοτούν τη στροφή του προς την ανάλυση όσων διαδραματίζονται

στους κόλπους του κοινωνικού σώματος και των πολιτικών θεσμών. Στο πρώτο εγκαλεί τους διανοούμενους της χώρας του για την απουσία τους από τους κοινωνικούς και πολιτικούς αγώνες και στο δεύτερο αποποιείται το «χρυσελεφάντινο πύργο» που βολεύει την αδράνεια των συναδέλφων του («Philosophers and Public Philosophy», *Ethics*, 79, 1968, 1-9).

VI.

Ο Chomsky δεν έχει στραμμένο το ενδιαφέρον το ενδιαφέρον του μόνο στο εσωτερικό των Ενωμένων Πολιτειών, αλλά και προς την αμερικανική ηγεμονία, ιδίως κατά τη «μεταδιπολική» εποχή. Η συλλογιστική στα κείμενα αυτά εκδιπλώνεται με γνώμονα την απομύθωση της πολιτικής των «ανθρωπίνων δικαιωμάτων», δηλαδή του τρόπου εφαρμογής της στη διεθνή πολιτική σκηνή. Από την ώρα που ο πρόεδρος Carter διακήρυξε ότι στα «human rights» βρίσκεται η «ψυχή της εξωτερικής μας πολιτικής», ο Chomsky αποπειράθηκε να δείξει πώς στήθηκε η «New World Order». Για τα δεδομένα των Ενωμένων Πολιτειών, όπου η κυρίαρχη πολιτική είναι αυτή που κάθε φορά υλοποιεί και εκλαΐκεύει το State Department, η όλη συμπεριφορά του Chomsky – με το ηλεκτρονικό περιοδικό *Z* κινητοποιεί όσους/όσες δεν θα ήθελαν να επαναλαμβάνεται η ιστορία του Βιετνάμ – συχνά φαίνεται αμήχανη και αναποτελεσματική, μολονότι τελευταία ενισχύθηκε από κοινωνικά κινήματα που έχουν την πρόθεση να λειτουργήσουν ως εναλλακτικοί πυρήνες αντίστασης στη θεσμοποιημένη διαδικασία παραγωγής και αναπαραγωγής του αγοραφοβικού λόγου. Ακριβέστερα, η πολιτική εξουσία της χώρας του Chomsky γίνεται αντιληπτή ως πλανητική δύναμη με αρμοδιότητα την αστυνομικού τύπου επιτήρηση της εφαρμογής των «ανθρωπίνων δικαιωμάτων». Στη διαπλοκή των διεθνών σχέσεων η «μονοδιάστατη» ή «ενιαία» σκέψη συνεπικουρεί και εκλαΐκεύει την πρακτική μιας πολιτικής «προστασίας», με παραδείγματα τον «πόλεμο του Κόλπου», την «κρίση στο Κόσοβο» και πάλι τον «προληπτικό» και τον επιθετικό πόλεμο εναντίον του Ιράκ.

VII.

Ανεξάρτητα από ποιο παρατηρητήριο εποπτεύει κανείς τα πολιτικά και κοινωνικά δρώμενα της εποχής μας και συναφώς ανατέμνει τη θεωρητική σκέψη που

τα προσεγγίζει, επιβάλλεται να επισημανθεί ότι η παρουσία του Noam Chomsky στη διεθνή σκηνή των ιδεών κατέκτησε επάξια μια ξεχωριστή θέση. Εδώ και πέντε σχεδόν δεκαετίες με δεκάδες βιβλίων και εκατοντάδες άρθρων πραγματεύεται θέματα θεωρίας και φιλοσοφίας της γλώσσας καθώς και κοινωνικής και πολιτικής φιλοσοφίας. Νομίζω ότι ήλθε η ώρα να τιμηθεί και από το Τμήμα μας με τον τίτλο του επίτιμου διδάκτορα φιλοσοφίας.

Για τους λόγους αυτούς η Γ. Συνέλευση του Τομέα Φιλοσοφίας (συν. αρ. 236/14.3.2003) και στη συνέχεια η Γ. Συνέλευση του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας (συν. αρ. 242/19.3.2003) αποφάσισαν ομόφωνα την απονομή τίτλου επίτιμου διδάκτορα Φιλοσοφίας στον καθηγητή Noam Chomsky. Σήμερα όλα τα μέλη της πανεπιστημιακής κοινότητας τον υποδεχόμαστε με ξεχωριστή χαρά και εκφράζουμε την εξαιρετική εκτίμηση για το έργο του.

NOAM CHOMSKY

Μια αναγόρευση σε διδάκτορα φιλοσοφίας
που τελικά δεν πραγματοποιήθηκε

February 5, 2003

Professor

Noam Chomsky

Institute Professor; Professor of Linguistics

MIT Linguistics and Philosophy,

77 Massachusetts Avenue Bldg. E 39-219

Cambridge, MA 02139

USA

E-mail: chomsky@mit.edu

Dear Professor Chomsky,

It is my pleasure to inform you that the Department of Philosophy at the University of Ioannina in the northwestern province of Greece would like to award to you an Honorary Doctorate from our University for contributing to science, to philosophy, as well as to the humanism and the richness of the culture of our time.

We would consider it a great honour and privilege if you would accept this gesture at your earliest convenience. The time involved is essentially three days. You arrive one day, you are the next for the ceremony, and the third day would be your day of departure. If you would like, you are certainly welcome to add a day to your time here. The area is historically and geologically interesting. Our University covers the expense of the travel and accomodation while you are here.

For the ceremony itself, I will elaborate in the Greek language on your many achievements. You are allotted 40 minutes for your presentation in English of a thesis of your choice.

I am a Full Professor of Social and Political Philosophy at the University of Ioannina, which has a radical tradition and an elevated interest in both Greek and international social and political issues and affairs. Also, I am the Director of the Program for the Graduate Studies for Philosophy. Enclosed please find my most recent curriculum vitae.

Awaiting you reply,
I remain sincerely yours,

Panagiotis Noutsos
Director of the Graduate Studies Program

MASSACHUSETTS INSTITUTE OF TECHNOLOGY

E39-219

Department of Linguistics and Philosophy
Cambridge, Massachusetts 02139

February 24, 2003

Dear Prof. Noutsos,

I was naturally delighted to receive your letter proposing the award of an honorary degree from the university. It would be a great privilege and honor, no doubt. I only wish that there were some possibility for me to arrange it in the foreseeable future. The way my life works, three days is an unimaginable luxury; even three hours. I am scheduled with virtually no break for several years in advance, the usual situation. Included in that schedule, planned years ago, is a brief visit to Greece. I don't recall exactly when. I think in May. But I know it is already scheduled to the hilt.

I really wish it were possible. It would be a wonderful opportunity, and a great honor. But it seems to be beyond the realm of possibility, the way my life is organized and committed.

Sincerely,
Noam Chomsky

Professor
Noam Chomsky
Institute Professor; Professor of Linguistics
MIT Linguistics and Philosophy,
77 Massachusetts Avenue Bldg. E 39-219
Cambridge, MA 02139
USA
E-mail: chomsky@mit.edu

March 18, 2003

Dear Professor Chomsky,

Thank you for your letter of February 24, 2003. We see that you are exerting much effort to accommodate many demands for travel. Please, it would be greatly appreciated if you would explore the possibility of coordinating a visit to Ioannina with an already scheduled time in Greece. If there is a firm schedule for May please let us know at your earliest convenience. You should note however that we return from Easter vacation on May 5. The Spring Semester then continues until June 20.

For our part we are ready for the ceremony in May and will make every effort to meet the constraints on your time. We do not of course want to put time pressure on you from here. The invitation is certainly open for the foreseeable future.

We hope for the best.

Sincerely yours,
Professor Panagiotis Noutsos
Director of the Graduate Studies Program

Tue, 16 Sep 2003

Dear Mr. Noutsos,

can you confirm the time of Prof. Chomsky's Honorary Degree ceremony on the 20th of April?

Thank you,

Bev Stohl

Asst. to Noam Chomsky

Tue, 7 Oct. 2003

Dear Bev Stohl,

With great pleasure I confirm the time of Prof. Chomsky's Honorary Degree ceremony on the 20th of April 2004, at the University of Ioannina, Greece.

Sincerely yours,
Professor P. Noutsos

Fri, 10 Oct. 2003

Dear Prof. Noutsos,

I am writing for Prof. Chomsky, as I keep his schedule. I know that he has contacted Prof. Babiniotis about the date of the ceremony, and it looks as if it will be shifted to the 21st, which is our hope.

Best

Bev Stohl

Asst. to Noam Chomsky

Fri, 31 Oct. 2003

Dear Prof. Chomsky,

I would like first to express my pleasure about your coming to the University of Ioannina, Greece on the 20th of April 2004 for the Honorary Doctorate ceremony.

Ms Bev Stohl has informed us of your plans to visit the University of Athens on the 21st of April 2004 for another Honorary Degree. We know that you have been in contact with Prof. Babiniotis concerning this matter.

If, for any reason, it is not convenient to you to come to our University on the 20th of April you should know that you can come on the 22nd or on the 23rd of April as well.

Sincerely yours,
Professor P. Noutsos

Sun, 9 Nov. 2003

Dear Prof. Noutsos,

Sorry for the delay. I have been travelling abroad, and have not been able to keep up with e-mail.

There is a good deal of confusion about this trip, so far not completely resolved. At least to my understanding. I seem to have no record of discussions with Prof. Babiniotis about visiting the University of Ioannina, and know of no such plans. And arrangements are so tight that it is impossible to add anything at this point, much to my regret.

Noam Chomsky

Professor
Noam Chomsky
Institute Professor; Professor of Linguistics
MIT Linguistics and Philosophy,
77 Massachusetts Avenue Bldg. E 39-219
Cambridge, MA 02139
USA
E-mail: chomsky@mit.edu

March 4, 2004

Dear Professor Chomsky,

On the 10th of December I sent you a letter in which I tried to resolve the confusion concerning your visit to our University for awarding to you

an Honorary Doctorate. In the same letter I noted that the University of Ioannina is the first University in Greece that invited you to receive an Honorary Doctorate and that the award ceremony can take place in Ioannina any day between the 20th and the 23rd of April. The ceremony can be held even on Saturday, the 24th of April 2004.

On the 11th of December I received your last e-mail message, stating that you cannot come to Ioannina. Since this message came before you were in receipt of my letter, I would like to know if this message is your final reply to our invitation.

Our University, which has a radical tradition and an elevated interest in both Greek and international social and political issues and affairs, wishes to offer you the honour you deserve.

I would like to believe that your reply will be positive.

In case it is impossible for you to come, please remember that there is an open invitation for you to visit our University in the foreseeable future.

With all best wishes,
I remain sincerely yours,

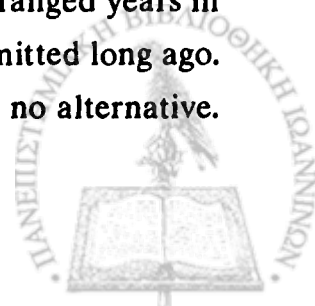
Professor Panagiotis Noutsos
Director of the Graduate Studies Program

Sun, 7 Mar. 2004

Dear Professor Noutsas,

I am very sorry about the confusion concerning the visit to Greece. I thought I had clarified it in my letter of last December. Apologies for not having done so.

I really wish I were able to arrange to add a side trip to Ioannina to the schedule that had already been arranged, but it is, I am afraid, just impossible. I cannot extend the trip to Greece. I have very firm commitments in the US, at both ends, and other travel abroad shortly after, generally arranged years in advance. And the few days I will be in Greece were fully committed long ago. It is a very real disappointment for me, but I am afraid I have no alternative.

I hope there may be some other opportunity, and am very sorry about the inconvenience I have caused by apparent lack of clarity about the matter.

Noam Chomsky

Professor

June 16, 2004

Noam Chomsky

Institute Professor; Professor of Linguistics

MIT Linguistics and Philosophy,

77 Massachusetts Avenue Bldg. E 39-219

Cambridge, MA 02139

USA

E-mail: chomsky@mit.edu

Dear Professor Chomsky,

I write to express my appreciation for your visit to Greece. We benefited from your ideas as they were presented by the television news. The numerous reports in the newspapers were especially informative. We hope for a high priority when you schedule your visit to the University of Ioannina to receive your honorary doctorate.

With all best wishes,
I remain sincerely yours,

Professor Panagiotis Noutsos
Director of the Department of Philosophy
Director of the Graduate Studies Program

Wed, 16 June 2004

Dear Prof. Noutsos,

Many thanks for your gracious letter. I hope a real visit will not be too long delayed.

Noam Chomsky

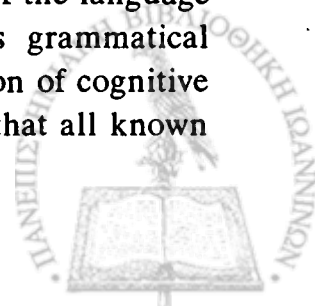

CITATION PROFESSOR NOAM CHOMSKY

Noam Chomsky was born in 1928 in Philadelphia in the United States. He studied at the University of Pennsylvania, where in 1955 he received his doctorate. Between 1951 and 1955 he worked as a Junior Fellow at Harvard University, and as of 1955 was on the staff of the Massachusetts Institute of Technology (MIT) in the Department of Modern Languages and Linguistics (which is today known as the Department of Linguistics and Philosophy); in 1961 he was appointed professor. During the years 1958-1959, he was a guest at the Institute for Advanced Study at Princeton, while at various times he taught at the Universities of Oxford (1969), Cambridge (1970), New Delhi (1972), and Leiden (1972). He has been awarded honorary doctorates by scores of universities and is a member of learned societies both within and outside the United States. A most prolific writer, his works cover the theory and philosophy of language and issues of social and political philosophy.

II.

Chomsky's doctoral thesis on the logical structure of linguistic theory (1955) was published two years later under the title *Syntactic Structures*. The same circle of interests produced *Cartesian Linguistics* (1965), *Language and Mind* (1968), *Reflections on Language* (1975), and a host of articles in academic journals or in collections of essays and proceedings of conferences. The main idea that holds together the thinking in these texts is that the theory of language deals with research into a certain cognitive instrument, that is, human discourse. Language as a product of human intelligence is re-created in each individual by processes which are located far beyond his/her will or awareness. This means that in investigating the properties of natural languages, their structure, organisation, and use, we shall probably come to a greater understanding of the formalistic characteristics of human intelligence. Chomsky had already embarked upon the sketching of the three models of description of language by treating as an object of linguistic theory the 'ideal' speaker-hearer belonging to a homogeneous linguistic community who has a perfect knowledge of his/her language without non-linguistic factors influencing performance. 'Performance' is the name given to the linguistic ability of this speaker-hearer, which is differentiated from linguistic 'competence'; that is, performance concerns the use of the language and its familiar acceptance, while competence presupposes grammatical capability. Linguistic 'Cartesianism' consists in the identification of cognitive and linguistic ability and can be summed up in the certainty that all known

languages are 'cut from the same cloth'. Consequently, linguistic research aims at the development of a description of linguistic universals which, on the one hand, will not be disproved by the actual differentiation of languages, and, on the other, will be rich and clear enough to explain the speed and uniformity with which languages are learnt.

III.

This observation led Chomsky to the further investigation of the forms of the function of 'performance', with the added suggestion that there is no absolute correspondence between languages, that is, there is no rational process of translation from one to another. More precisely, his linguistic 'Cartesianism' did not divert him from diagnosing the social and political inferences of his theoretical ideas, in the sense that they can serve as starting-points for an understanding of human action and thought, and for it thus to be realised that the structures of power and control restrict and distort man's inner abilities and needs. More specifically, this is the investigation of the methods of manufacturing consensus, with the American citizen, who is bombarded by his country's system of indoctrination, as the 'ideal' hearer-speaker this time.

IV.

During the '60s of the last century, very acute stimuli for an understanding of important problems raised by the everyday action of individuals as political behaviour made their appearance. From one point of view, Marx's youthful observation that the prosperity of a society and not slumps lead to 'political reason' was vindicated. Apart from this, expression was given to a refusal of the major - and therefore vacuous - ideological systems, the logical surface which often serves as cover for things was shattered, the authority of a science of social determinisms was rejected, priority was given to the use of spare time without consumer models, the fragmentation of knowledge which produces the Fachidiot and the ruler of human needs, the paternalism which determines the relations between the two sexes was pointed out, the logic of development and the institutional ranking of needs was deplored, prominence was given to the replacement of the future by the present and of 'gradualism' by uprising, and the transfer of the 'margin' to the centre and, conversely, of authority to the periphery was proposed. If realism meant the demand for the impossible ('Soyez réaliste, demandez l'impossible'), then it came to be understood that social revolution was possible without the specialised mechanisms of political change preexisting or even being invented. In the United States in particular,

the 'French May' had gone before. Although the 'other' America had never been totally crushed, even in the McCarthy era, the radical tradition constantly found ways of revitalising it. Apart from the political formations of social questioning, innovative nuclei of university teachers and students (like the group responsible for the publication *Studies on the left* in 1959) made their appearance, the experience of the 'beat generation' and later of the 'hippies' became diffused, groups of 'pacifists' (such as the 'Peacemakers') survived even in the Cold War period, initiatives for the abolition of forms of racial discrimination - which led to the Afro-American movement - were renewed, a vigorous movement against the war in Vietnam unfolded, and clearly all these movements converged in what could be called the American 68.

V.

Thus in the American universities a further version of the radicalism of the 'intellectuals' took shape. This obviously restructured on new terms what had been delimited as a right of exercising collective social criticism. This took place more distinctly at a time of more radical redrafting of the social division of labour, when, that is, the forms of labour with the brain were being maximised and related opportunities were multiplying - with the book, the pamphlet, the journal, the newspaper, the poster, the photograph, the radio, and public gatherings, and, recently, the Internet - for the public expression of opinion, even on subjects which *prima facie* do not fall within the competence of intellectuals. In the unfolding of this postulation of problems, in which the protest over the Dreyfus case more than a hundred years ago was only one aspect, both the broad definition of 'intellectuals', which includes as a special social category those who work with the brain, and the narrow definition which covers those involved in letters and the arts, can be seen. Because of the affinity between the two approaches, more particularly as to the second category, those who are established in their academic or artistic field intervened in the current political reality on the criterion of 'values' with transcend it. In the United States and in a certain cognation with the beginnings of that country's '68, the developments of the thought of C. Wright Mills (*The Power Elite*, 1956; *The Sociological Imagination*, 1959), with those who legitimate the status quo as their target, had appeared, while the inner need to penetrate and go beyond the curtain of direct and tangible experience which set its seal on the existence of intellectuals in every society had already been established as an issue (Ed. Shils, 'The Intellectuals and the Powers', *Comparative Studies in Society and History*, 1, 1958/59, 5-22). It was at this point that Chomsky made his intervention, playing his part in the movement against the war in Vietnam by two texts which marked his turn towards the

analysis of what was going on within the social body and political institutions. In the former, he indicted his country's intellectuals for their absence from social and political struggles and in the latter he renounced the 'ivory tower' which was so convenient for the inaction of his colleagues ('Philosophers and Public Philosophy', *Ethics*, 79, 1968, 1-9).

VI.

Chomsky's interest is not focused solely on the interior of the United States, but also on American hegemony, particularly in the 'post-bipolar' era. His thinking in these texts is expounded on the criterion of the demythologising of 'human rights' policy, that is, of the way it is implemented on the international political stage. From the time that President Carter declared that «the soul of our foreign policy» is in human rights, Chomsky has attempted to show how the 'New World Order' was set up. In terms of the realities of the United States, where the prevailing policy is that which in each case the State Department applies and popularises, Chomsky's whole behaviour - by means of 'Z', the electronic newspaper, he activates those who do not wish to see a repetition of the Vietnam story - is often seen as awkward and ineffective, though it has recently been supported by social movements which have the intention of serving as alternative cores of resistance to the institutionalised production and reproduction of agoraphobic discourse. More precisely, political power in Chomsky's country is understood as a global power with the competence of policing the implementation of 'human rights'. In the interplay of international relations, 'one-dimensional' or 'unitary' thought serves and popularises the practice of a policy of 'protection', examples being the 'Gulf War', the 'Kosovo crisis', and, again, the 'preemptive' and aggressive war against Iraq.

VII.

Regardless of the point of observation from which one views the political and social happenings of our time and consequently analyses the theoretical thought by means of which they are approached, it must be pointed out that the presence of Noam Chomsky on the international stage of ideas has deservedly occupied a special position. For almost five decades, in scores of books and hundreds of articles, he has dealt with issues of the theory and philosophy of language and social and political philosophy. I think that the time has come for him to be honoured also by our Department with the degree of Honorary Doctor of Philosophy.

For these reasons, the General Assembly of the Philosophy Section (session no. 236/14.3.2003) and then the General Assembly of the Department of

Philosophy, Education and Psychology (session no. 242/19.3.2003) have resolved unanimously to award the degree of Honorary Doctor of Philosophy to Professor Noam Chomsky. Today all members of the university community welcome him with particular pleasure and would wish to express our exceptional regard for his work.

PANAGIOTIS NOUTSOS

H.G. GADAMER
LES LIMITES D'UNE HERMÉNEUTIQUE HISTORICO-CRITIQUE

I.

De l'ensemble des problèmes posés par l'oeuvre de Hans-Georg Gadamer, on pourrait insister sur la parenté entre la problématique des «préjugés» et celle de la «traduction», c'est-à-dire rechercher, à partir d'elle, les limites d'une herméneutique historico-critique. C'était d'ailleurs la direction de Gadamer lui-même, principalement dans son chef-d'oeuvre *Wahrheit und Methode*, mais aussi dans ses textes ultérieurs dans lesquels il précise, par exemple, qu'il s'achemine vers une «herméneutique de la réalité quotidienne» («Hermeneutik der Faktizität»). Soulignons que dans cette expression le génitif est subjectif («genetivus subjectivus»)¹ et non objectif et porte, par conséquent, sur la réalité quotidienne qui devient elle-même objet de l'herméneutique. En ce qui concerne la dimension historico-critique de l'herméneutique, elle donne un contenu concret au mode de l'appropriation spirituelle de la réalité.

II.

Quelle est l'origine des «préjugés» et comment fonctionnent-ils dans notre vie quotidienne? De plus, sous quelles conditions a été thématisée par la pensée moderne la question de l'origine et des mécanismes de reproduction des «préjugés»? Les débuts de la discussion concernant cette problématique se situent aux premières décennies du XVIIe siècle, lorsque Francis Bacon² a parlé des «idoles», c'est-à-dire des erreurs de l'esprit, et des représentations qui

1. «Der eine Weg M. Heideggers» [1986], *Gesammelte Werke* [par la suite GW], 3 (1987), p. 422.

2. Cf. aussi *Wahrheit und Methode* [1960 ; par la suite ; WM], GW, 1, pp. 13, 185, 354-355.

empêchent l'esprit humain de concevoir la réalité. Il s'agit plus particulièrement, premièrement, des «idoles de la tribu» (*idola tribus*), qui constituent une faiblesse cognitive intrinsèque des hommes (puisque, par exemple, ils exigent de considérer tout «ex analogia hominis»); deuxièmement, des «idoles de la caverne» (*idola specus*), qui constituent les faiblesses particulières de chaque homme (dans sa «caverne» personnelle, chacun déforme la «lumière naturelle», suivant son éducation et ses habitudes); troisièmement, des «idoles de la place publique» (*idola fori*), qui sont formés par les misinterprétations et par l'inexactitude de la communication langagière des membres d'une société; et quatrièmement, des «idoles du théâtre» (*idola theatri*), qui proviennent de la tradition dogmatique des philosophes ou de l'établissement juridique de l'autorité politique.³

Mais comment la quotidienneté devient contenu de la «connaissance pratique»? Les «préjugés» («*praejudicia*») constituent une position extrêmement privilégiée de ce problème, dans la mesure, bien entendu, où les prémisses théoriques de leur conception seront intégralement codifiées, c'est-à-dire dans la mesure où nous saurons de quelle façon, premièrement, est opérée la transition du «devoir être» à la fonction concrète du sujet cognitif, deuxièmement, est affirmée la thérapeutique proposée par la «*medicina mentis*», troisièmement, se manifeste l'action comme synthèse des facteurs qui donnent forme à l'*actus cognoscendi* et la quotidienneté devient contenu de la «connaissance pratique». Il faut, par conséquent, savoir comment la particularité des «identités» est conçue comme résultat des «préjugés», c'est-à-dire des formes de comportement qui poussent à une classification tant de nous-mêmes que des «autres». De plus, il faut souligner que ce qui sera conçu est posé sous la forme de l'«altérité» («*Andersheit*»)⁴.

L'unité de référence du couple des notions «le même» - «l'autre»⁵ est souvent le «peuple» ou la «nation»; il s'ensuit que ce qui est projeté comme leur particularité est transcrit comme «caractère» qui dispose clairement des «caractéristiques» distinctes quant à la pratique et à son signifié. Le «caractère», comme ensemble de caractéristiques distinctes, a été traité durant l'époque hellénistique et romaine («*character*») comme la base pour la comparaison de nations différentes qui sont en contact et déterminent l'une l'autre à travers des ponts de communication de plus en plus larges. Avec la «nation» comme point de départ, se développe dans la scène politique européenne moderne, durant le

3. *Novum Organum* [1620], *The Works*, éditées par J. Spedding et al., 1 (Londres 1858), pp. 163, 164.

4. WM, GW, 1, p. 273.

5. Sur la conscience historique de l'«autre» («*Andere*»), cf. WM, GW, 1, p. 366.

processus d'intégration des états nationaux et durant leur extension coloniale dans le «monde nouveau», une première cristallisation d'anthropologie cognitive («Erkenntnisanthropologie»).

David Hume, par exemple, a lié le «common or national character» à l'établissement d'un «political body» unique, en s'appuyant sur ses analyses concernant la formation de l'identité du sujet dans les collectivités qui se développent clairement au sein de la Grande Bretagne et dans le cadre du processus de sa suprématie mondiale. Les «clichés nationaux» ou les «caractères nationaux» se forment principalement sur la base de la langue et de la religion particulières à une nation. S'il n'y a pas de métissage, deux nations qui vivent dans le même pays, «conserveront pendant plusieurs siècles un ensemble particulier, voire antithétique, de manières de vivre». Voici l'exemple proposé par l'Ecossois: «l'intégrité, le sérieux et la bravoure des Turcs est exactement l'opposé de la fourberie, de la légèreté et de la lâcheté des Grecs modernes».

L'*Encyclopédie* rassemble comparativement les «caractéristiques nationales» dans le lemme «Nation»: «Chaque *nation* a son caractère particulier: c'est une espèce de proverbe que de dire, léger comme un français, jaloux comme un italien, grave comme un espagnol, méchant comme un anglais, fier comme un écossais, ivrogne comme un allemand, paresseux comme un irlandais, fourbe comme un grec etc.». La «nation» est définie, dans le cadre des lemmes concernant l'«Histoire moderne», comme «une quantité considérable de peuple, qui habite une certaine étendue de pays, renfermée dans de certaines limites, et qui obéit au même gouvernement».

On sous-entend, presque toujours, l'interaction entre la nation et l'Etat, c'est-à-dire l'inclusion des «caractéristiques nationales» dans les structures et les limites («territoire») de l'entité étatique et, corrélativement, l'influence exercée sur cette dernière par l'homogénéité qui provient du sentiment de la communauté nationale.⁹ Ce fait est considéré par Rousseau comme une «oeuvre d'art» (et non comme une oeuvre de la «nature») qui se réalise sous des conditions de «communauté imaginaire»¹⁰ de ses membres («état moral» ou «être moral»; cf. aussi le couple des notions «religion nationale» et «la plus parfaite société que l'on puisse imaginer»), construites comme synthèse des

6. K.-O. Apel, *Transformation der Philosophie*, II, Frankfurt a. M., 1976.

7. D. Hume, *The Essays Moral, Political and Literary* [1742], Oxford 1963, pp. 149-164. Sur la notion de «common sense», en rapport avec Hume, cf. aussi WM, GW, 1, pp. 24-30.

8. Lemme «Nation», *Encyclopédie*, vol. XI (1765), p. 36.

9. Sur le «sensus communis» chez Herder, cf. WM, GW, 1, p. 32; cf. aussi «Herder und geschichtliche Welt» [1967], GW, 4, pp. 318-335.

10. Sur la notion d'«Erlebnis» chez Rousseau, cf. aussi WM, GW, 1, p. 68.

«mœurs», des «coutumes» et des «opinions» communes. Ainsi, chaque «nation vive» est caractérisée, à part le gouvernement différent et, peut-être, le climat différent, par des «manières de vivre» particulières.¹¹

Par conséquent, dans le cadre du contexte de la quotidienneté du sujet, ses jugements sont souvent présentés comme des «jugements préconçus» («Vor Urteile»). Cela ne signifie pas qu'il s'agit nécessairement de «jugements faux»¹², en adoptant bien entendu l'avertissement de A. Wellmer¹³ suivant lequel l'«ontologie herméneutique» risque d'adopter une considération «romantique-conservative» des Lumières.

III.

Comme il est sans doute connu, le premier usage du verbe concernant l'acte de la traduction en langue grecque se trouve chez Homère («ταῦτα μεταφρασόμεθα καὶ αὐτίς», *Iliade* A 140), pour acquérir son sens courant dans des textes de Denys d'Alicarnasse et de Plutarque, c'est-à-dire dans cette période de l'antiquité durant laquelle est devenu possible le mélange de motifs culturels, caractérisés par la particularité de leurs traits principaux, dans la Méditerranée hellénistique. Par conséquent, si l'acte de la traduction présuppose l'ensemble des canaux de communication au moins de deux civilisations, le noyau de cet argument concerne l'abolissement des obstacles du langage. La «compétence communicationnelle» («kommunikative Kompetenz»)¹⁴ –sans, bien entendu, s'épuiser dans le langage, bien qu'elle présuppose l'«universalité» du langage qui constitue ainsi l'«horizon de l'ontologie herméneutique»¹⁵– se base sur la possibilité de co-présence de comportements caractérisés par un minimum d'une même contexte culturel. Dans ce cas le «Lebenswelt»¹⁶ s'appuie sur l'exigence de communication, tantôt quant à des thèmes importants et tantôt quant à des thèmes secondaires, dans une ambiance d'entente avec des pratiques symboliquement articulées qu'on peut reconnaître tant en ce qui concerne leurs éléments constitutifs qu'en ce qui concerne les signifiés qu'elles émettent. Bref,

11. J.-J. Rousseau, *Du contrat social* [1762], *Discours sur l'économie politique* [1755], «Du bonheur public», *Lettres écrites de la montagne* [1764], «De la patrie», *Oeuvres complètes*, sous la direction de B. Gagnebin et de M. Raymond, Paris 1964, pp. 424, 245, 511, 469, 465, 394, 888, 535.

12. WM, GW, I, p. 275.

13. *Kritische Gesellschaftstheorie und Positivismus*, Frankfurt a. M. 1973, pp. 42-53.

14. «Replik zu "Hermeneutik und Ideologiekritik"» [1971], GW, 2, pp. 265-267.

15. WM, GW, I, pp. 478-494.

16. WM, GW, I, pp. 251-252, 353-357.

la traduction résume la facilité et la compétence de l'agir communicationnel qui se déploie dans un réseau de contacts et d'osmose qui ne cesse de s'ordonner à nouveau, dans lequel, bien entendu, le dialogue se déploie comme un «processus de compréhensions». ¹⁷ Et si les cycles des différentes langues «ne sont pas fermés comme des monades, mais ils sont poreux, tant vers l'extérieur que vers l'intérieur», ceci sous-entend que «l'application des règles comprend également leur interprétation et leur évolution», comme soutient Habermas ¹⁸, contre Wittgenstein, en accord avec Gadamer sur la thèse de l'«Application».

L'unité de référence dans l'acte de la traduction est le sujet agissant dans sa quotidienneté ¹⁹, comme porteur de pratiques symboliques qui ont, en principe, comme limite d'autoreconnaissance l'«altérité», mais combinée avec la capacité d'appropriation de biens qui portent le sceau d'une identité «autre». L'indice du côté «passif» ou «actif» du récepteur par rapport à l'émetteur et –comme il est évident dans le cadre d'un changement mutuel de leurs rôles dépend de sa position concrète tant dans la répartition internationale de production de biens symboliques qu'au sein de son propre Etat national. L'agir communicationnel comme acte de traduction est imbibé par un ensemble de facteurs, de moins ou plus longue durée, qui forgent la particularité du sujet et donnent un sens à ses choix, que ce soit à travers des médiations ou im-médiatement. La réception met en valeur, initialement, la compétence du «récepteur» ²⁰ et exclut l'établissement de phénomènes de *metakénose* mécanique, dans la mesure où, par ailleurs, les receptacles vides ne sont pas bons pour des rencontres de convives également puissants. La pratique de l'«ouverture» («Offenheit») signifie, bien entendu, la possibilité que le récepteur reconnaisse, à travers le flux des questions et des réponses, que ses opinions sont fausses. ²¹

Cette capacité d'entente présuppose d'ailleurs, c'est-à-dire au-delà des facteurs qui composent la totalité de l'hégémonie culturelle, le milieu qui s'organise comme «Economie Morale» (suivant l'expression de E. Thompson), dans lequel le contenu des règles particulières et des obligations mutuelles du dialogue est déterminé par les coutumes. ²² De là provient le soupçon du pendule de la traduction, avec le couple des notions opposées «fidélité» à la lettre du

17. WM, GW, 1, p. 297.

18. *Zur Logik der Sozialwissenschaften*, Frankfurt a. M. 1982, p. 277. Cf. également WM, GW, 1, pp. 312-316.

19. WM, GW, 1, p. 414.

20. WM, GW, 1, p. 387-393.

21. WM, GW, 1, pp. 367, 375-384.

22. Cf. également P. Noutsos, *Philosophéion. Une institution de libération?* (en grec), Athènes 2001, p. 256.

texte et «traduction libre»²³ et principalement la conscience des limites qui pèsent lors de son déploiement. L'appropriation de l'autre texte, avec ces limites exactement, est opérée comme un acte évidemment herméneutique, dans le sens que chaque traduction constitue «l'accomplissement de l'interprétation».²⁴ Car la compétence communicationnelle, comme «possession d'une place dans un «devenir de la tradition» («Überlieferungsgeschehen»), où le «passé et le présent dialoguent entre eux»,²⁵ concerne la reconstruction du sujet recevant à travers l'objet qui ouvre ses propres canaux, c'est-à-dire les rend reconnaissables et par conséquent accessibles au «récepteur». Selon la *Poétique* d'Aristote (1452 a 29-32), «la reconnaissance, comme d'ailleurs le nom l'indique, est un passage de l'ignorance à la connaissance, amenant un passage ou bien de la haine à l'amitié ou bien de l'amitié à la haine chez les personnages destinés au bonheur ou au malheur». Cet ensemble de contacts conduit à la composition des signifiés, et même des signifiés hétérogènes, qui soulève la question de la «survivance» des formes culturelles, à travers la «fusion des horizons» (Horizontverschmelzung)²⁶ constante, qui est conçue comme acte de traduction. En d'autres termes le texte inclut la possibilité, tant en ce qui le concerne qu'en ce qui concerne les lieux de réception, de «voyager» comme une «localité» singulière, c'est-à-dire comme une entité clairement déterminée, riche en déterminations et en relations, qui justifie la constatation aristotélicienne (*Poétique*, 1451 a 33-34): «si on transpose ou retranche une partie de l'action, le tout est ébranlé et bouleversé». Dans le cadre de cette problématique, «chaque connaissance de nous-mêmes» («Sichwissen») surgit à travers le «données historiques que nous trouvons devant nous».²⁷ Enfin, pourquoi pas?, on pourrait mettre l'accent sur la parenté entre la pratique herméneutique et la «prudence» (*phronésis*) aristotélicienne ou la connaissance pratique.²⁸

IV.

En guise de conclusion, la mise en rapport des questions des «préjugés» et de la «traduction» a donné une nouvelle poussée vers la compréhension de la dimension historico-critique de l'Herméneutique, comme l'a esquissée Gadamer.

23. WM, GW, 1, pp. 387-393.

24. WM, GW, 1, p. 388.

25. WM, GW, 1, p. 295.

26. WM, GW, 1, pp. 311, 380.

27. WM, GW, 1, p. 307.

28. WM, GW, 1, p. 319, «Hermeneutik» [1969], GW, 2, p. 433.

Quant à la première question, après l'élucidation des conditions de thématisation des «préjugés» par la pensée européenne moderne, on constate que dans la cadre du contexte de la quotidienneté du sujet, ses jugements apparaissent souvent comme des «jugements préconçus» («Vor-urteile»). Nous ne sous-entendons par là qu'ils sont «nécessairement des jugements faux», bien que dans le cadre plus général de cette thématique soit bienvenu l'avertissement de A. Wellmer, suivant lequel l'«ontologie herméneutique» risque d'adopter une considération «romantique-conservative» des Lumières, tant de celles du XVIIIe siècle que de celles de notre temps.

En ce qui concerne la deuxième question, notre intérêt a été focalisé sur l'agir communicationnel comme acte de traduction. Plus particulièrement, nous avons compris comment se forme le «devenir de la tradition» («Überlieferungsgeschehen»), où «le passé et le présent dialoguent entre eux». Dans le même genre de considérations, nous avons précisé comment chaque connaissance du sujet qui agit de façon herméneutique comme «Sichwissen» surgit à travers les «données historiques» qui se trouvent devant lui. Enfin, nous avons discuté la possibilité de montrer la parenté entre la pratique herméneutique et la prudence (*phronésis*) aristotélicienne, c'est-à-dire comment la connaissance pratique, en tant qu'entreprise herméneutique, donne un contenu précis au mode d'appropriation spirituelle de la réalité.

